

‘Leven betekent doden’

Fascinatie en zijn in de oorlogsberinneringen van Ernst Jünger

VEEL, ZO NIET ALLES, had Ernst Jünger (die in 1998 op honderdtweejarige leeftijd overleed) te danken aan de Eerste Wereldoorlog, die Duitsland verloor. Hij kwam uit de oorlog als een held, wegens betoonde dapperheid geëerd met de ‘Pour le mérite’, de hoogste militaire onderscheiding van het Duitse Keizerrijk. Hij begon zijn literaire carrière met enkele oorlogsboeken, gebaseerd op het dagboek dat hij in de loopgraven van het Westfront had bijgehouden. En dat zijn reputatie tot op het eind omstreden bleef, wat als je meer dan honderd wordt toch ook een verdienste mag heten, kwam door zijn verwoede pogingen in de jaren twintig van de vorige eeuw om uit zijn oorlogservaringen politieke munt te slaan. De oorlog, schreef Jünger in 1925, is ‘het brandpunt van ons leven, dat onze hele verdere ontwikkeling bepaalt’. Hoewel hij *alle* oud-strijders bedoelde (én het extreem-rechtse ‘nieuwe nationalisme’ dat hij uit hun naam propageerde), had het evengoed alleen op hemzelf kunnen slaan. Dat de oorlog ‘de vader aller dingen’ is, Herakleitos’ spreuk die Jünger meer dan eens met instemming citeert, valt in zijn geval moeilijk te ontkennen.

Ondankbaar heeft Ernst Jünger zich nooit betoond, al van meet af aan niet. Hij vond de oorlog geweldig, in elk opzicht, en wond daar in zijn oorlogsboeken geen doekjes om. Dat is tegenwoordig bijna ondenkbaar geworden. Sinds de Tweede Wereldoorlog (en eigenlijk al sinds de Eerste) is de lol eraf. Oorlogsgeweld, voor zover het niet principieel wordt veroordeeld, moet nu altijd worden gelegitimeerd als een noodzakelijk kwaad, een ‘vredestaak’ of een ‘humanitaire missie’, en iedereen is steevast diep geschokt als daarbij toch echte doden vallen. Niets van dat al vinden we bij Jünger, die in zijn eerste oorlogsboek *In Stahlgewittern. Aus dem Tagebuch eines Stoßtruppführers* (1920; *Oorlogsroes*, vertaling Nelleke van Maaren, 2002) met smaak vertelt over de ‘onvergetelijke’ ogenblikken tijdens een nachtelijke sluiptocht in het niemandsland.

Oog en oor zijn tot het uiterste gespannen, het naderend geruis van vreemde voeten in het hoge gras krijgt een onheilspellende intensiteit. Je adem gaat hortend en stotend, je moet jezelf dwingen je hijgende naar lucht happen onder controle te houden. Met een korte, metalige klik springt de vergrendeling van het pistool terug – een geluid dat als een mes door je zenuwen snijdt. Je tanden knarsen op het afvuurtouw van de handgranaat. De botsing zal kort en moordend zijn. Twee overweldigende gevoelens doen je huiveren: de meeslepende opwinding van de jager en de angst van het wild. Je bent een wereld op zich, volledig vervuld van de donkere, verschrikkelijke stemming die drukkend over dit onherbergzame terrein hangt.

Een bladzijde ervoor heeft Jünger het nog over zijn ‘scholierenherinneringen aan Karl May’ gehad, maar in de hierboven geciteerde passage valt vooral de aandachtige precisie op, die het gevolg moet zijn van plezier in het eigen vakmanschap – het vakmanschap van de schrijver evengoed als dat van de soldaat. Wat ten enen male ontbreekt is de ondertoon of bijklank van morele reserve. Jünger beschrijft niet hoe het had moeten zijn, hij beschrijft hoe het is geweest. Dat de oorlog ook een zeer gruwelijke aangelegenheid kon zijn, wordt dan ook niet

verborgen. Integendeel, Jünger lijkt er zelfs een zeker behagen in te scheppen de verschrikkingen zo beeldend mogelijk te presenteren, met een voorkeur voor macabere details.

Ik sprong in de ochtendnevel uit de loopgraaf en stond voor een verschrompeld Frans lijk. Vissig, in ontbinding verkerend vlees glansde groenwit in het aan flarden gescheurde uniform. Toen ik me omdraaide, deinsde ik ontzet terug – naast me hurkte een gestalte tegen een boom. Hij droeg het glimmende Franse lederwerk en op zijn rug nog zijn hoogopgepakte ransel, bekroond door een ronde kookpan. Lege oogkassen en een paar plukken haar op de zwartbruine schedel verraadden dat ik hier niet met een levende te maken had.

Nog een voorbeeld:

Naast de ingang lag een dode op zijn buik in een stukgescheurd uniform. Zijn hoofd was weggeslagen en het bloed in een plas water gestroomd. Toen een hospik hem omdraaide om eventuele waardevolle zaken te verzamelen, zag ik, als in een boze droom, dat uit de armstomp alleen nog een duim stak.

Van dit soort passages wemelt het in Jüngers oorlogsboeken, die daardoor alleen geschikt zijn voor lezers met een sterke maag. Wie er tegen kan, krijgt echter iets bijzonders te lezen. De oorlog blijkt voor Jünger een vreemd en ‘betoverend’ (het woord valt in *In Stahlgerittern* bij herhaling) schouwspel te zijn, dat de zintuigen scherpt. Over de ‘zware, zoetige’ lijkengeur die vaak boven het slagveld hangt, lezen we dat deze ‘niet alleen maar weerzinwekkend’ was; maar ‘vermengd als hij was met de prikkelende walm van springstof, veroorzaakte hij ook een bijna helderziende opwinding, zoals alleen de onmiddellijke nabijheid van de dood weet op te wekken’. Zo spreekt een gefascineerd man. Wat was de aard van deze fascinatie?

Om de vraag te kunnen beantwoorden moeten we eerst iets meer weten over de persoon van de schrijver en over de omstandigheden waarin hij verkeerde. Voor een deel zijn die dezelfde als bij zoveel oud-strijders. Jünger had zich in 1914, nog pas negentien jaar oud, gemeld als vrijwilliger. In ‘een dronkenschap van rozen en bloed’, schrijft hij, was iedereen naar het front vertrokken – waarna snel de deceptie kwam. Pas toen het al te laat was, ontdekte men in de verkeerde oorlog te zijn beland. Een oorlog waarin menigeen omkwam zonder ooit een vijand in de ogen te hebben gezien, uiteengereten door een granaat, neergemaaid door een machinegeweer of gestikt in een gasaanval.

Het verhaal is bekend: in de modder van West-Vlaanderen en Noord-Frankrijk sneuvelde de traditionele heroïek het eerst. ‘Alle illusies waarmee we waren vertrokken waren na korte tijd bij het regiment verdwenen. In plaats van de gevaren waar we op hoopten, hadden we te maken gekregen met vuil en zwaar werk en slapeloze nachten, en dat soort zwoegen vereiste een heldendom dat ons minder lag,’ schrijft Jünger, die al in 1913 van huis was weggelopen om in Frankrijk dienst te nemen in het Vreemdelingenlegioen, hunkerend naar gevaarlijke avonturen in donker Afrika. Om van de Eerste Wereldoorlog een ‘avontuur’ te maken, moest eerst korte metten worden gemaakt met alle romantische verwachtingen.

De romantiek kwam Jünger enkel nog tegen in Ariosto’s ridderroman *Orlando furioso*, die hij aan het front in zijn vrije uren las. Uit de oorlog zelf was zij verdwenen.

Ervoor in de plaats kwam het technische geweld van de ‘materiaalslagen’, dat zo overweldigend uitpakte dat het welhaast een natuurverschijnsel leek te zijn geworden. Mijnen en granaten, donder en bliksem – in het vuur van de strijd vervaagde het verschil. In de ‘staalstormen’ openbaarde zich het ‘elementaire’ (zoals Jünger het later zou noemen), waaraan ook de soldaten beantwoordden als ze gegrepen werden door de ‘oorlogsroes’ – iets waarvan Jünger, eerlijk en *sans gêne*, diverse bloeddorstige voorbeelden geeft.

In de meer beschouwelijke aanvulling op *In Stahlgenittern*, het hartstochtelijke essay *Der Kampf als inneres Erlebnis* (1922), lezen we wat er volgens Jünger aan de hand was: het dier in de mens, ingedut onder het oppervlak van de burgerlijke beschaving, werd wakker. ‘Als de golving van het leven terugveert tot de rode lijn van het primitieve, valt het masker: naakt als ooit breekt hij los, de oermens, de holbewoner, in heel de bandeloosheid van zijn ontketende driften.’

Deze ervaring werd Jüngers nieuwe ‘avontuur’. Een existentieel én een intellectueel avontuur, want het bleef niet bij geweld en bloeddorst alleen – na afloop probeerde hij ook te begrijpen wat er met hem en zijn medecombattanten was gebeurd. De ‘beestachtige’ strijder veranderde in een ziener, die zijn uiterste best deed om de tekenen te duiden. Het nieuwe avontuur had inderdaad niets ‘romantisch’ meer, niets escapistisch, maar het bestond uit de onverbiddelijke overgang van een veilige burgerlijke wereld naar een harde en grimmige werkelijkheid: een nieuw tijdperk liet in het oorlogsgeweld zijn gezicht zien. De barbaarse terugkeer van de ‘oermens’ markeerde het breukvlak, de duik in de elementaire dierlijkheid was de voorwaarde voor een violente regeneratie. Want bij het nieuwe tijdperk hoorde ook een nieuwe mens, en dat werd de door strijd en vuur gestaalde frontsoldaat, die zich niet had laten ontmoedigen door het anonieme technische geweld maar die zich eraan had aangepast.

Uit naam van deze nieuwe mens schreef Jünger in de jaren twintig zijn heetgebakerde politieke artikelen, waarin hij pleitte voor een nationale revolutie met als einddoel de dictatuur. Voortaan zou de wereld in het teken staan van een ‘totale mobilisatie’ (de titel van een essay uit 1930), want met de Eerste Wereldoorlog was aan het geweld nog lang geen einde gekomen: tussen oorlog en vrede bestond sinds 1918 geen principieel verschil meer. Ook dat was een gevolg van het hernieuwde contact met het ‘elementaire’, dat in de loopgraven was begonnen. In 1932 werd dezelfde nieuwe mens, nu als metafysische ‘gestalte’, het uitgangspunt voor zijn grote visionaire essay *Der Arbeiter. Herrschaft und Gestalt*, waarin de arbeider, zij het niet in de gebruikelijke sociaal-economische betekenis van het woord (volgens Jünger zou immers iedereen ‘arbeider’ worden en alles ‘arbeid’), de frontsoldaat verving als prototype van de nieuwe mens.

In *In Stahlgenittern* kondigt een en ander zich aan, bijvoorbeeld wanneer Jünger ‘Duitse helmen’ door een ‘kraterveld’ ziet naderen en dan schrijft: ‘Als ijzeren zaad schoten ze op uit de met vuur geploegde grond.’ Zo ontstond een nieuw mensenslag, dat vanonder de ‘staalhelm’ even illusieeloos als vastberaden om zich heen keek. Hoewel de uitkomst van de strijd nog altijd vrijwel geheel werd bepaald door gas, tanks en geschut, was voor de soldaten zelf het belang van moed en tucht niet

verminderd. Zonder zich nog te bekommeren om de officiële oorlogsdoelen, kan Jünger daarom schrijven: ‘Wij konden worden verpulverd, maar niet overwonnen.’ Dat wijst op een *geestelijke* weerstand, die zelfs te midden van de meest genadeloze ‘staalstormen’ ongebroken zou zijn gebleven. Het lijkt bijna een vorm van schizofrenie: aan de ene kant de dierlijke roes, aan de andere kant de geestelijke weerstand. Maar voor Jünger was het zaak om beide *samen* te denken: juist door de overmaat aan geweld en gevaar kreeg de geest gelegenheid om zich te bewijzen.

Vandaar zijn waardering voor het ‘spel’ in de oorlog. In *Der Kampf als inneres Erlebnis* geeft hij er diverse voorbeelden van: een soldaat die een paar stierenhorens op zijn staalhelm had gebonden, twee soldaten die tijdens de beschieting van een stadje in vrouwenkleren en met rode parasols tussen de puinhopen dwaalden, een Schotse gevechtstroep die tijdens de aanval gewoon doorging met voetballen, een Duitse luitenant die erin geslaagd was een steelhandgranaat boven zijn hoofd als een soort fakkel te laten ontploffen zonder door de scherven te worden getroffen. Voor Jünger zijn zulke ‘speelse’ escapades stuk voor stuk bewijzen voor de waarheid van de ‘enige idee die mannen betaamt: de idee dat de materie niets en de geest alles is’. Nergens licht deze idee stralender op dan waar de materie oppermachtig schijnt.

Alleen in de idee is vrijheid te vinden, aldus Jünger. Uiteraard geen willekeurige vrijheid zoals die van de burgerlijke maatschappij, maar een typisch Duitse vrijheid in gebondenheid, beantwoordend aan de harde wetten van het leven. De oorlog, het geweld, is een van die wetten. ‘Leven betekent doden,’ schrijft Jünger botweg in *Der Kampf als inneres Erlebnis*. Pacifisme was voor hem nooit een serieuze optie. Het ging er juist om het geweld zo volledig mogelijk in het eigen leven te integreren, bijvoorbeeld door te leren het ‘mooi’ te vinden.

Wij schrijven vandaag gedichten van staal en wij strijden om de macht in veldslagen, waarvan het verloop met de precisie van machines in elkaar grijpt. Daarin steekt een schoonheid, die we al kunnen vermoeden [...]. Alle doelen zijn vergankelijk, slechts de beweging is eeuwig, en zij brengt onophoudelijk grootse en onbarmhartige schouwspelen voort. Zich in haar sublieme doelloosheid te verzoeken als in een kunstwerk of in de sterrenhemel, dat is maar weinigen vergund. Maar wie in deze oorlog alleen de ontkenning, alleen het eigen lijden en niet de aanvaarding [Bejahung], de hogere beweging ervoer, die heeft hem als slaaf beleefd.

Precies het tegendeel van de ‘innerlijke ervaring’ die Jünger op het oog had.

Er valt over dit alles nog veel meer te zeggen, maar van de aard van Jüngers fascinatie kunnen we ons nu wel een beeld vormen. Die aard lijkt mij niet te wijzen in de richting van een *l’art pour l’art*-achtig estheticisme, zoals Walter Benjamin meende in een bespreking uit 1930. Het is waar dat Jünger gevoelig was voor de macabere attractie van de ‘bloemen van het kwaad’, maar – net als overigens bij Baudelaire zelf – de inzet was bij hem een andere dan een louter esthetische. Het vermogen de schoonheid in het geweld te herkennen, getuigde volgens Jünger van een geestelijk overwicht, dat alles te maken heeft met de *zijn* die hij in het massale sterven van de Eerste Wereldoorlog wenste te bespeuren. Om die zin, direct gelieerd aan het geloof in de nieuwe wereld waarvan de Eerste Wereldoorlog het geboorteuur vormde, was het hem te doen. Neem je dit serieus, dan is de bijna wellustige beschrijving van al die

gruwelen in *In Stahlgewittern* ook nog iets anders dan een esthetisch zwelgen in dood en verderf of een geslaagde provocatie van burgerlijke lezers met een zwakke maag – je zou er bijvoorbeeld de passende reactie in kunnen zien van de nieuwe mens die zijn biotoop in ogenschouw neemt, koel en onaangedaan en waar mogelijk met een vleugje *esprit*.

Het grote probleem blijft niettemin het geloof in de zin van de oorlog. Op het eerste gezicht lijkt die zin namelijk totaal te ontbreken in het verpletterende geweld. Ook voor Jünger zelf was dat soms het geval, zo kunnen we opmaken uit *In Stahlgewittern*. Hij verzwijgt niet dat zijn zenuwen het hadden begeven toen hij voor de eerste keer gewond raakte, en ook lezen we hoe hij in snikken uitbarstte nadat zijn halve peloton was weggevaagd. In de oorspronkelijke dagboeken (helaas nog niet gepubliceerd) gaat het volgens Jüngers voortreffelijke biograaf Heimo Schwilk, die ze heeft kunnen inzien, wel vaker mis. Des te groter de noodzaak om de aanwezigheid van een verborgen *diepere* zin te onderstrepen, al was het maar om de gedachte te verdrijven dat al die miljoenen gesneuvelden voor niets konden zijn gestorven. Want dat zou onacceptabel zijn. Het was de plicht van de overlevenden om in die zin te geloven, vond Jünger. ‘Dat waarvoor mannen sterven, kan nooit zinloos zijn,’ schrijft hij in een van zijn politieke artikelen uit de jaren twintig.

Lost dit het probleem op? Maar zeer ten dele, zou ik zeggen, aangezien Jünger die broodnodige zin vooral *achteraf* aan zijn oorlogsherinneringen heeft toegevoegd. Niet dat we aan zijn moed en inzet hoeven te twijfelen. Jünger, die diverse keren gewond raakte en telkens als door een wonder aan de dood ontsnapte, heeft zijn ‘Pour le mérite’ ongetwijfeld ten volle verdiend. Dat is voldoende om zijn geestdrift te begrijpen voor het krijgsbedrijf, waarin hij al snel als officier meedraaide en niet meer als gewoon soldaat. Maar de *diepere*, metafysische zin, waaraan zelfs de Duitse nederlaag geen afbreuk kon doen, moet Jünger pas na 1918 op het spoor zijn gekomen, terwijl hij de nederlaag probeerde te verwerken en nadacht over een politiek alternatief voor de gehate Republiek van Weimar.

In de eerste druk van *In Stahlgewittern* (oorspronkelijk in eigen beheer uitgegeven en in die versie nooit herdrukt) is er nog niet zoveel van te merken; pas bij latere herzieningen heeft Jünger die zin er alsnog ingeschreven, via beschouwelijke passages die aan de merendeels descriptieve tekst zijn toegevoegd. In 1922 komen we de gezochte zin overal tegen in *Der Kampf als inneres Erlebnis*, het essay dat uitdrukkelijk met dat doel was geschreven. Min of meer hetzelfde geldt voor de twee latere oorlogsboeken, *Das Wäldchen 125* en *Feuer und Blut* (beide uit 1925), waarin ogenschijnlijk zinloze episodes (reusachtige slachtpartijen met nietige stukjes land als inzet) worden uitvergroot om juist de niet-strategische, immateriële zin van de strijd beter tot zijn recht te laten komen.

Voor zover die zin een nationalistisch karakter droeg, zijn de betreffende passages er vervolgens – in de jaren dertig, toen de nazi’s Jüngers plezier in het nationalisme vergalden – ook weer uit verdwenen. Gebleven is wel de zin die schuilgaat in de aankondiging van de nieuwe arbeiderswereld (het compleetst uitgewerkt in *Der Arbeiter* uit 1932), want daaraan is Jünger tot aan zijn dood blijven vasthouden. Dit ijzingwekkende, maar vaak pijnlijk herkenbare visioen zou zijn

belangrijkste bijdrage worden aan de zelfkennis van de westerse moderniteit. Het boek waarin het vorm heeft gekregen is nog altijd een *Fundgrube* voor iedereen die niet bang is de eigen wereld met een meedogenloze blik te bezien.

Een paar jaar vóór zijn dood werd Jünger door een journalist gevraagd, ter gelegenheid van een herdenking van de Eerste Wereldoorlog, wat zijn verschrikkelijkste ervaring tijdens de oorlog was geweest. Het antwoord luidde: 'Dat we hem verloren hebben.' Hier sprak weer even de jeugdige waaghals, die met zijn huzarenstukjes de 'Pour le mérite' had verdiend, want wat zouden de consequenties zijn geweest van een overwinning voor Duitsland? Als het waar is dat Jünger alles aan de oorlog te danken heeft, dan kan het niet anders of ook de nederlaag hoort daarbij. Zelf was hij ervan overtuigd dat juist die tot zinvolle reflectie (en nationale concentratie op het essentiële) stimuleerde. Dat was ongetwijfeld bedoeld om zijn landgenoten een hart onder de riem te steken, maar laten we de impliciete boodschap niet over het hoofd zien: als Duitsland de oorlog gewonnen had, was er van een zinvraag geen sprake geweest. En wat zou er dan van Ernst Jünger zijn geworden? Misschien was hij wel geëindigd als generaal, met nog veel meer hoge onderscheidingen maar naar alle waarschijnlijkheid zonder het oeuvre dat ons nu nog altijd bezighoudt.

Er zijn vele redenen om blij te zijn met de geallieerde overwinning van 1918 - dat dit niet is doorgegaan is er wat mij betreft één van.

(*Armada*, 14e Jaargang, nr.52, oktober 2008)